

140 éve született Kozma Lajos

„Amit erőben s teremtőkédvben szülőföldjétől kaphatott, azt szépséggel tetézve adhatta vissza földijeinek, így válva még életében egy vidék s egy nemzedék ízlésformálójává...”

(GYERGYAI ALBERT)

2024-ben, születésének 140. évfordulóján Kozma Lajosra emlékezünk, aki páratlanul gazdag életművet hagyott hátra az utókornak. Nemcsak iparművész, építész, belsőépítész, formatervező volt, hanem pedagógus, művészeti író is egyben, a magyarországi szecesszió egyik legkiválóbb művésze. Az általa tervezett könyvek, illusztrációk a magyar könyvművészet világszínvonalú teljesítményei. Építészeti tervei a modern európai építészeti törekvések hazai közvetítésében kulcsfontosságú szerepet töltek be. A század eleji nagy generáció tagjai közül barátjának tudhatta Kós Károlyt, Ady Endrét, Lajtha László zenetudóst, Székely Aladár fényképészt. Nevét szülőföldjén többnyire csak a művészettel foglalkozó emberek ismerik – annak ellenére, hogy a 20. század elejének meghatározó alkotója külföldön is elismert építész volt.

Ebben az írásban a teljesség igénye nélkül szeretném bemutatni somogyi gyökereit, amelyek meghatározó szerepet játszottak művészi pályája indulásában. A fővárosban töltött egyetemi évek alatt – és utána is – egészen 1910-ig élő kapcsolata volt a megyével. Így emlékezett vissza erre önéletrajzában: „[...] a természet szeretete, a fák, a dombok, virágok, felhők, hold, csillagok, napimádat, berkek hajtásai, nádas, jegenyefák, tölgy- és nyárfaerdő, homokos földek sárga gyopárral, virágos, jószagú rétek, legelők és a sokféle textúrájú bevetett föld sakk-kockái – az édes somogyi föld...” (*Kozma Lajos emlékkiállítás*, 1998, 16.)

Kaposváron rövid ideig élt, de családi kapcsolatai és barátai miatt visszajárt a megyeszékhelyre. A városban megtalált szellemi közeg inspirálta: a művészekkel, irodalmat szerető ismerősökkel való kapcsolat végigkísérte életét. Munkásságát az első világháborúig követi ez az írás.

Tehetsége számos területen már ez idő alatt érvényre jutott. Könyvművészi kiteljesedése azonban az 1918 utáni évekre esik, amikor szoros kapcsolatot alakított ki a Kner-nyomdával, amelynek szecessziós könyvgrafikákat tervezett. Önálló, gyakorló építészként az első világháború után vált ismertté. Az 1930-as években jutott el a csúcspontra mint a Bauhaus stílusú családi házak és nagypolgári villák, nyaralók, bérházak tervezője, amelyek a modern építészet nemzetközileg is elismerést szerzett alkotásai.

Gyermekkor, iskolás évek, pályakezdés

Édesapja, Fuchs Gyula 1882-ben kötött házasságot Fleiner Idával, dr. Fleiner Mór kaposvári ügyvéd testvérével. A család a Kiskorpádhoz tartozó Pogácsáspusztán lakott, amely a falutól délre helyezkedett el. A Kapos folyó forrásvidéke volt ez

a terület, kiváló minőségű földdel. Itt vett birtokot az 1880-as években Makfalvay Géza (1844–1926) megyei főispán, országgyűlési képviselő. „Kiskorpád déli részén, a Kapos forrásától nyugatra lévő régi Pogácsáspusztán (nevezték Újpusztának is) vett egy 533 holdas birtokot, ahol kastélyt épített, mintagazdaságot hozott létre, s a területet elnevezték Kaposszéplak-pusztának.” (KAPOSI, 2019, 101.) A birtok főkertésze Kozma édesapja volt.

Kozma Lajos 1884. június 8-án Fuchs Lajos néven, zsidó családban, itt látta meg a napvilágot. 1898-ban Győrben vette fel a Kozma nevet. Elemi iskolai tanulmányait a Marczali Henrik által patronált marcali elemi iskolában végezte 1890–1894 között. 1892-ben, amikor a szülei elváltak, még csak nyolcéves volt. Ezt követően Kozmapusztán, a Boronkay-uradalomban töltötte a nyarakat anyai nagybátyjánál, Fleiner Bélánál. Nagyapja, Fleiner Károly az Esterházy családtól hitbizományként 1050 kataszteri holdat bérelt – ezen gazdálkodott a család. (*Magyarország földbirtokosai és bérlői*, 86.). Gyerekként lenyűgözte a paraszti életforma, a népi díszítések gazdagsága – első impulzusait későbbi munkáihoz itt kapta. Így írt erről: „[...] a népművészet izgatott a rajzolásra, elvezette a dekoráló ösztönömet, ami úgy jelentkezett először, hogy szép könyveimet fehérbe burkoltam, és arra rajzoltam a dekorációt, amit a ládákon és tükrökön láttam. A szerszám szépsége, egy járomfej, egy pásztorbot; egy harangláb bontogatta először fantáziámat a forma és a szerkezet titkairól.” (*Kozma Lajos emlékkiállítás*, 1998, 16–17.)

Tízéves koráig Kozmapusztát jelentette számára az Eldorádót. A hely a somogyi nép- és pásztorművészet egyik legtitisztább forrásának számított – távol esett a várostól, a kereskedelmi utaktól. Élete végén mint külső szemlélő így írt erről az időről: „Béla bácsit szereti az apja helyett, nagyapját imádja, a legjobb ember, zárkózott, saját világa van. Szereti a népművészetet, faragást jobban, mint az úri holmit, a puskát, kést, szereti a parasztszobák fülledt szagát, a paraszttésztaikat (pogácsa, költészta), tejfelt, paprikát, parasztmódra enni, bicskával faragni, ökörfogatost játszani (zöld ágakból ökrök), sárból építeni, a jégvermek pitvarában játszani kis parasztlányokkal és fiúkkal, tojást szedni...” (*Kozma Lajos emlékkiállítás*, 1998, 14.)

1894 és 1896 között a Kaposvári Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban megkezdte középiskolai tanulmányait. Apja halála után édesanyja újabb házasságot kötött; a család Győrbe költözött, ahol a Magyar Királyi Főreál Gimnázium (ma Révai Miklós Gimnázium) diákja lett. Rajztehetsége már itt megmutatkozott, az iskola szabadkézi rajzversenyén első díjat nyert. Az ifjúsági önképzőkör munkájában is tevékenyen vett részt. Az érettségit 1902-ben szerezte meg. Művészeti indulásában tanára, Kovács Zoltán (Kovács Margit keramikusművész édesapja) segítette.

Az 1902/1903-as tanévtől a Magyar Királyi József Műegyetemen tanult, ahol lakásművészetet, művészettörténetet, valamint iparművészetet is hallgatott. Diplomáját az Építészeti és Mérnöki Osztályon szerezte meg 1906-ban. A *Megfagyott muzsik* című építészeti satirikus diáklapban jelentek meg először rajzai – grafikai pályája innen indult. A „Fiatalok” nevű építészcsoporthoz tagjaival (Kós Károly, Jánssy Béla, Györgyi Dénes) 1905-ben bebarangolták Somogy megye és Erdély falvait,

közben vázlatokat készítettek épületekről, kapukról, népművészeti tárgyakról. Ezek nem másolatok voltak, hanem a népi motívumkincsből merített, új látásmóddal létrehozott alkotások, amelyeket a szecesszió formavilágával ötvöztek.

„Első gyűjtési vágy a népművészeté volt: faragott gyufatartó, szaruba karcolt só- és paprikatartó, spanyolozott tükör, karcolt kobak, ez a görög vázák őse, a keleti nomád szépségében, a faragott csecsebecsék, faragott pásztorbot, egyből faragott páva, kitért farkával, melyben a tollak külön-külön álltak, mintha oda lettek volna ragasztva. A paraszt gelencsér és kályhás remekei, ruha és viselet, kontyok és fejkötők púpja, ezek már akkor érdekelték és elbűvöltek, mikor még azt sem tudtam, hogy mi a művészet. Úgy hatott, mint a népdal és a madárfütty, a pacsirtaszó és a kakukkolás” – írja visszaemlékezésében. (*Kozma Lajos emlékkiállítás*, 1998, 16.)

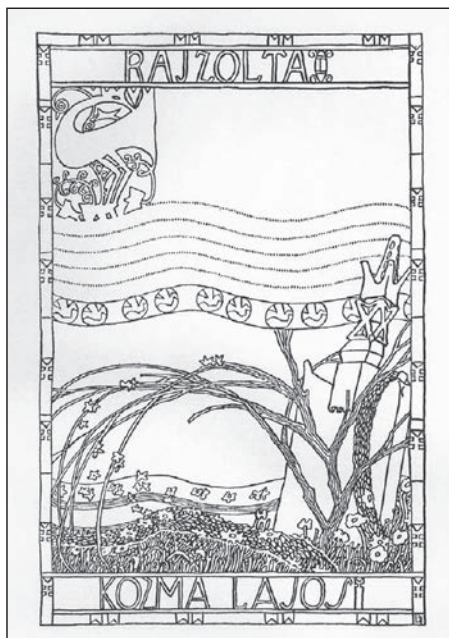
A népművészet jelentős hatást gyakorolt pályája kezdeti szakaszára: a népies-szecessziós stílusjegyek nagymértékben tetten érhetők grafikáiban, iparművészeti munkáiban.

Az ifjú grafikus és bútortervező (1908–1913)

Első tervei – egy temetőkapu és egy búcsújáró templom – IV. osztályos műegyetemi hallgató korában jelentek meg. 1908-tól a legismertebb művészeti folyóiratok közölték illusztrációit, grafikáit: a *Ház* című építészeti és művészeti folyóirat címlapja és iniciálék, 1908; a *Művészet* című folyóirat könyvdíszei, 1908; a *Magyar Iparművészet* című folyóirat címlapjai és fejlécei, 1908–1909. A *Művészet* folyóirat át-

fogó tanulmányt jelentetett meg rajzairól huszonegy éves korában – felismerve rendkívüli rajztehetségét. Ebből az időből való az *Utolsó ábrándok: Melódiák* (1908) című, huszonegy rajzot tartalmazó grafikai album saját tervezésű kötésben, amely az életmű nyitó kötete volt. Témája a mulandóság felett érzett fájdalom, amit lírai szépséggel jelenített meg. A magyar szecessziós grafikai munkák között ez volt az első önálló, kísérőszöveg nélküli alkotás. A jelképekre épülő rajzok másik sorozata a kötetben meg nem jelent *A nagy szonáta* (1908) című album.

Az alkalmazott grafika más ágában is kipróbálta tehetségét. Linóleummetszetein felfedezhetők a somogyi népi pásztorfaragások ornamentikái. A századelőn újból fénykorát élte az ex libris, amely a kötéstábla belső oldalára ragasztott lapot jelentette, és a könyv tulajdonosának azonosítására szolgált. Kozma már egyetemista korában rajzolt ilyen könyvjegyeket, a saját részére készült ex librisen a születés és a halál jelképeit kapcsolta ösz-

Utolsó ábrándok (1908)

sze. A kor ismert íróinak, barátainak, művész-társainak is tervezett ex librist. Közéjük tartozik Babits Mihály, Székely Aladár, Jánszky Béla, Pécsi József, Kner Imre. A 30 db ex librist tartalmazó füzet 1909-ben jelent meg a Ház kiadó gondozásában két linóleummetszettel. A kiadvány illusztrációit Révész Béla is felhasználta *Találkozás Hamupipőkével* című könyvének belső borítóoldalán. A fekete-fehér tollrajzzal készült rajzokon a szecesszió formavilágát ötvözte a népi díszítőművészettel.

1907-től a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete (KÉVE) egyesületnek volt a tagja. A Nemzeti Szalonban a csoport kiállításain grafikákkal, pasztellképekkel, bútortervekkel szerepelt (KÉVE 2. kiállítása, 1909. november; KÉVE 3. kiállítása, 1911. január). Az utóbbi kiállításhoz katalógust is készített. „Már a kiállítás katalógusa is kellemes meglepetés; a megszokott, ízléstelenül nyomtatott füzet helyett egy elejétől végéig művészies könyvecskét kapunk, mely stílusát még a benne közölt hirdetésekben is következetesen megtartja. Különösen vörös és fekete színű borítóka sikerült; Kozma Lajos egyik legügyesebb díszítő alkotása” – írja a *Vasárnapi Újság*. (FARKAS, 1911, 71.)

Sokoldalúságát bizonyítja, hogy a New York kávéház részére bútorokat, kávé- és teaszerveket, az Új Színház *Efezusi özvegy* előadásához díszleteket és jelmezeket is tervezett.

1909-ben, házasságkötése után egy évet Párizsban töltött feleségével, ahol a kortárs művészettel ismerkedett, és festeni tanult Matisse-nál. Tanulmányútjáról hazatérve 1910-ben Lajta Béla építészirodájában kezdte meg építész pályafutását. A kiváló rajzkészséggel rendelkező ifjú feladata a Lajta-tervek ornamentális díszjeinek elkészítése volt. (Amerikai úti Izraelita Szeretetház, 1911; Vas utcai iskola, 1910–1912; Rózsavölgyi Zeneműbolt, 1912.) A Lajta Béla által tervezett Rózsavölgyi Zeneműbolt földszintjén levő bolt kialakítása és teljes berendezése már önálló munkája, egyben első belsőépítészeti feladata is volt 1912-ben. Ezek a bútorok és enteriőrök egészen újak, egyéniek és modernek voltak.

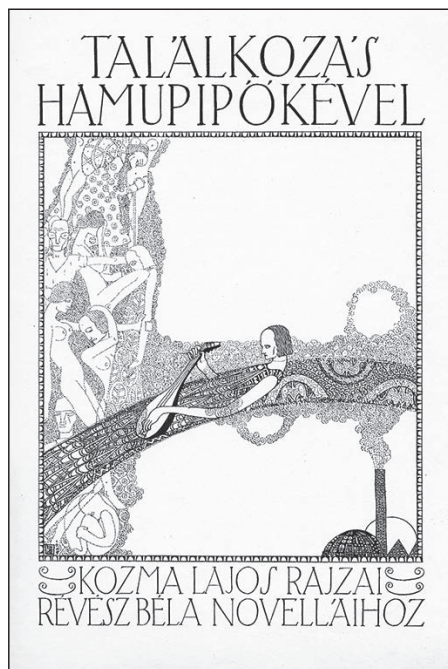
A nagy szonáta (1908)

Már a kiállítás katalógusa is kellemes meglepetés; a megszokott, ízléstelenül nyomtatott füzet helyett egy elejétől végéig művészies könyvecskét kapunk, mely stílusát még a benne közölt hirdetésekben is

következetesen megtartja. Különösen vörös és fekete színű borítóka sikerült; Kozma Lajos egyik legügyesebb díszítő alkotása” – írja a *Vasárnapi Újság*. (FARKAS, 1911, 71.)

Sokoldalúságát bizonyítja, hogy a New York kávéház részére bútorokat, kávé- és teaszerveket, az Új Színház *Efezusi özvegy* előadásához díszleteket és jelmezeket is tervezett.

1909-ben, házasságkötése után egy évet Párizsban töltött feleségével, ahol a kortárs művészettel ismerkedett, és festeni tanult Matisse-nál. Tanulmányútjáról hazatérve 1910-ben Lajta Béla építészirodájában kezdte meg építész pályafutását. A kiváló rajzkészséggel rendelkező ifjú feladata a Lajta-tervek ornamentális díszjeinek elkészítése volt. (Amerikai úti Izraelita Szeretetház, 1911; Vas utcai iskola, 1910–1912; Rózsavölgyi Zeneműbolt, 1912.) A Lajta Béla által tervezett Rózsavölgyi Zeneműbolt földszintjén levő bolt kialakítása és teljes berendezése már önálló munkája, egyben első belsőépítészeti feladata is volt 1912-ben. Ezek a bútorok és enteriőrök egészen újak, egyéniek és modernek voltak.

Révész Béla, Kozma Lajos:
Találkozás Hamupipőkével

Munkájának átütő sikere után 1913-ban kivált Lajta irodájából, és a Székesfehérvárosi Iparrajziskola vezető tanára lett. A Wiener Werkstätte mintájára megalakította a fővárosban a Budapesti Műhelyt, ahol iparosok részvételével teljes lakásberendezések gyártását vállalták. A műhely faragott kapujának madaras, leveles, tulipános ornamentikája őrzi a kozmapusztai gyerekkor mesés világát. (Ma az Inter-Európa Bank épülete, 1998-ban felújították a homlokzat eredeti állapotba való visszaállítással.) A kézműipari hagyományok folytatásának igényes mestere volt: kiváló formateremtő képességgel, esztétikai érzékkel készültek modernizált barokk bútorai. Enteriőröket és bemutatótermet is tervezett, ami a lakásművészet igényes megújítását szolgálta. Az általa tervezett jellegzetes bútorok „Kozma-barokk” néven váltak ismertté az 1920-as években.

A művészetpártoló Fleiner család

A Kaposvár szellemi elitjéhez tartozó Fleiner család kulcsszerepet játszott Kozma Lajos művészi pályakezdésében az 1900-as évek elején. Nagybátyja, dr. Fleiner Mór ügyvéd János (ma Dózsa György) utcai házában művészeteket támogató közege talált. A rokon látogatások során kezdődtek a rajzstúdiumok. Felesége, Vilma asszony pártfogója volt a művészeknek, kereste, támogatta a tehetséges fiatalokat. Több híres festő útját (Bernáth Aurél, Balázs János) egyengette. „Fleinerék a modern művészet bevett vára voltak” – írta Bernáth Aurél Így éltünk Pannóniában című önéletrajzi ihletésű kötetében. (1. köt., 1978, 332.)

A fiatalember 1913 és 1915 között Fleiner Mór ügyvédi irodájában írnokként segédkezett, s közben belecsöppent egy olyan szellemi közegbe, amely meghatározó volt művészi fejlődésére. A művészeti diskurzusokra nyitott házban Rippl-Rónai József és öccse, Rippl-Rónai Ödön is sokszor megfordult. A perzsaszőnyeggel, Rippl-Rónai-képpel díszített ház az elegáns polgári lakás mintaképe volt, ahol Idus, a Fleiner lány zongorajátéka tette kellemessé az ottlétet. Ide járt Gyergyai Albert, aki a kaposvári gimnáziumi éve alatt a művészi tehetségű Fleiner fiú, János házitanítója volt. A nála kilenc évvel idősebb Kozmával ennél a családnál ismerkedett össze. A Baumgarten-díjas író így emlékszik vissza a találkozásra: „[...] így ismertem meg kamaszkoromban, még a század elején, mindkettőnk szűkebb hazájában, Somogyban, egy barátságos házban, ahol Párizsból vagy a fővárosból jövet meg-megszállt mindig egy-két napra, s új versekkel, képekkel, eszmékkal és élményekkel hozta lázba egy kisváros békés és álmatag fiatalságát— a *Nyugat* egy kiadványával, az *Allegro Barbaróval*, Révész Béla Kozma illusztrálta s remekbe készült novelláskötetével. (GYERGYAI, 1949, 42.)

Ady neve vidéken még kevésbé volt ismert az 1900-as évek elején, a diák Gyergyai is csak a Fleiner család jóvoltából hallott róla. Amikor 1909 novemberében a költő a *Nyugat* folyóirat irodalmi estjére érkezett Kaposvárra, egy ismerős orvos megvette számára a magas árú belépőjegyet, s ezzel életre szóló élményben részesítette. A nevezetes est utáni napon Fleiner János volt az a tizenhat éves Ady-rajon-

gó, aki sárga krizantémcsokorral felment a Korona Szállóban lévő szobájába, hogy tolmácsolja a kaposvári ifjúság üdvözlését. Később Fóthy János (1893–1979) néven lett ismert író, újságíró, művészeti kritikus, költő, műfordító. Ady és Rippl-Rónai irodalomtörténeti jelentőségű találkozását *Ady Endre és egy kaposvári diák* címmel a szemtanú hitelességével írta meg. Pár év múlva Fóthy Üvegház című verseskötetét (1921) nagybátyja, Kozma Lajos tervezte, és Kosztolányi írt róla méltatást a Nyugatban. (KOSZTOLÁNYI, 1921, 1636)

A felkészülés évei – művészeti közeg a század elején Kaposváron

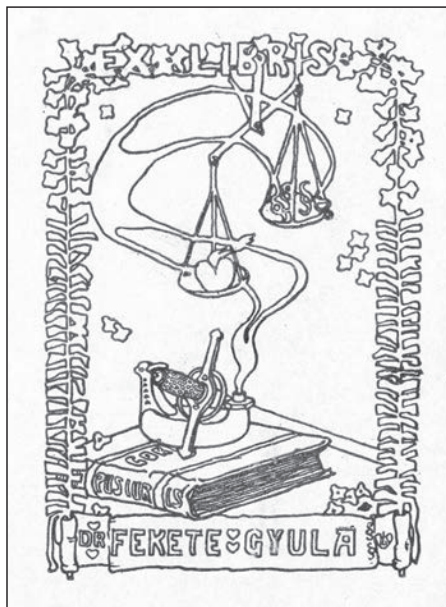
Rippl-Rónai József 1902 februárjában, tizenhat év vándorlás után hazatért Kaposvárra. Nemcsak újból otthonra lett a városban, hanem képzőművészeti alkotásainak témáját is megtalálta: a somogyi házak, utcák, emberek ihlették képeit. Párizsból egész Európát hozta haza. „De mily magyar, sőt dunántúli lett ez az Európa a keze alatt. Ebben a »dunántúli« jelzőben azonban nehogy vidékiességet értsünk! Úgy lett ő magyar, úgy lett ő dunántúli, hogy mértéket lehet róla venni szerte Európában” – mondta Bernáth Aurél a Rippl-Rónai Emlékbizottság megalakulásakor. (HORVÁTH, 2010, 148.)

A művészeti életben is megindult a lassú változás, új kezdeményezések, társulások jöttek létre. 1901-ben megalakult a Kaposvári Szabad Lyceum Egyesület a tudományos és művészeti ismeretterjesztés szolgálatára. Rendezésükben nyílt meg 1903 májusában a siketnéma-intézet épületében az a tárlat, melyen kizárólag Somogy megyei művészek alkotásai szerepeltek: Rippl-Rónai József, Vaszary János, Udvary Géza, Kunffy Lajos, Bacskay Béla, Kopits János, Ungváry Sándor és Mihalik Gyula képeivel. A kiállítást Lyka Károly, a *Művészet* című folyóirat szerkesztője nyitotta meg. A képeket a közönség számára Rippl-Rónai és Mihalik Gyula gimnáziumi tanár felolvasásai népszerűsítették. (*A kaposvári képzőművészeti kiállítás*. 1903. május 17. 1–2.)

1905 augusztusában helyi művészek és más szakemberek (Rippl-Rónai József, Mihalik Gyula, Scholz Gyula, Kopits János) és az Iparművészeti Társulat rendezésében újból kiállítás nyílt a kaposvári vármegyeházán. A tárlaton a somogyi népművészet múltbeli tárgyai mellett a korabeli művészek, helybeli iparosok alkotásai is szerepeltek. A szekrényekben Zsolnay Vilmos díszedényei mellett a Rippl-Rónai által tervezett tányérok is ott voltak, valamint Vaszary János textiljei. Kozma huszonegy éves volt ekkor, a műegyetemre járt. Nyári szabadsága alatt segítséget nyújtott a kiállítás rendezésében, a termék festésében. Saját gyűjteményének becses tárgyai közül vadászkürt, faragott, spanyolozott bot, Korpádról való tulipános láda szerepelt a kiállításon. (*Az iparművészeti kiállítás*, 1905, 1.) Itt kapott először lehetőséget arra, hogy saját tervezésű tárgyait is bemutassa. A *Magyar Iparművészet* című folyóirat részletesen beszámolt a kaposvári kiállításról, megemlítve Kozma tervrajzait – amelyek szerencsés módon egészítették ki a somogyi kollekciót. (MIHALIK, 1905, 5, 252.) A Kozma által tervezett övcsatot és melltűt a *Magyar Iparművészet* 1905. évi kará-

csonyi kiállításán is bemutatták. (1906-ban közölte a *Magyar Iparművészet* című folyóirat is.) A Goitein Mór ötvös által elkészített különleges tárgyat az országos iparegyesület bronzéremmel jutalmazta. A kiállítást több mint hatezren látták, bevétele közel 4000 koronára tehető – írta a korabeli újság.

Kozma kaposvári ismerősei, rokonai számára több *ex librist* is készített az 1900-as évek elején. Fóthy János unokaöccsét és feleségét, Oláh Margitot is meglepte könyvjeggyel. Ajándékozott Goitein Gábor (1885–1963) ügyvédnek, szerkesztőnek, akinek később a *Két kerítés közt* című művét is illusztrálta, valamint dr. Fekete Gyula ügyvédnek és Mihalik Gyula gimnáziumi tanárnak, akik a képzőművészeti kiállítások rendezésében segítettek.

Ex libris Fekete Gyulának

Keleti kiállítás Kaposváron és a fővárosban

Kozma 1909–1910-ben, párizsi tanulmányútja során felfigyelt a nagy múzeumok keleti gyűjteményeire. Csodálattal tekintett a távoli kultúrák emlékeire, amiről így írt egyik levelében: „Az indus keleti mesének nagyszerű keleti pompája fölkavarták párizsi emlékeimet (a Keleti művészetet tartom a leghatalmasabbnak a világon) és ennek aegise alatt új ideák támadtak föl bennem.” (PASSUTH, 2001, 90.)

Barátjával, Vitéz Miklós íróval szorgalmasan gyűjteni kezdték a keleti műkinceseket. Párizsból hazaérve 1910 augusztusában japán és keleti műtárgyak kiállítását rendezték meg a kaposvári központi elemi iskolában (ma Kodály Zoltán Központi Általános Iskola). „A szokatlan eseményt feltehetően Kozma Lajos szervezte – de az, hogy ebből »Keleti kiállítás« is lett, az már nem neki, hanem Vitéz Miklósnak volt köszönhető. Hogy hogyan tett szert Vitéz Miklós, az akkor 22 éves író erre a gyűjteményre – arról semmi adatunk nincs.” (PASSUTH, 2001, 93.)

A Tanítók Háza javára rendezett kiállításon perzsa, indiai, japán és kínai fametszeteket, szobrokat állítottak ki saját munkáik mellett. „A kiállításában olyan gyűjteménnyel állunk szemben, mely ha mennyisége hátra is marad a múzeumokéi mögött, de minőségre ritka és elsőrangú példányokat mondhat magáénak nem is tekintve azt a valamit, amit egy élő ember alkotó ízlése produkál, mikor megválogatja a tárgyakat, amelyeket maga köré rak.” (*Keleti művészeti kiállítás Kaposváron,*

1910, 5.) A *Somogyi Napló*ban Kozma méltatta Rippl-Rónai Józsefet, akinek neve már országos hírnév volt akkor. A festő pedig 1910. augusztus 28-án megnyitotta a Kelet minden ékességét és ragyogását felelevenítő kiállítást, amely országosan is elsőnek számított. A négy terem közül egyben csak Kozma munkái szerepeltek. Mint festőt itt ismerhettük meg először: képein somogyi tájakat, domboldalakat, kaposvári udvarokat, apró szobák intim szépségét láthatták az érdeklődők. Kozma a látogatók számára hetente kétszer ismertetőt tartott a japán művészetről. Az előadások anyagát később a *Somogyi Napló* folytatásokban közölte. Grafikai közül a *Találkozás Hamupipőkével* című könyv illusztrációi szerepeltek, mellette mint enteriőrtervező is bemutatkozott. A kiállítás országos szenzációvá vált, több vidéki város kérte, hogy náluk is látható legyen.

A folytatás 1911 tavaszán a fővárosi Művészházban vált valóra. Rippl-Rónai sikeres retrospektív tárlata után áprilisban kerülhetett sor a *Keleti kiállításra* a festő javaslatára. Rippl-Rónai József, Brummer József műkereskedő, Kozma Lajos, Vitéz Miklós magángyűjteményüket a fővárosiaknak is bemutatták. A Művészházban rendezett tárlat bizonyította a három kortárs művész egymásra találását, nézeteik hasonlóságát. „A kiállított anyag meghatározó részét keleti festmények és fametszetek alkották (125 japán fametszet és festmény, 56 kínai festmény, 3 koreai festmény és 45 perzsa és indoporzsa miniatúra). Hat teremben 309 keleti és afrikai tárgy szerepelt, amelyeket meg is lehetett vásárolni.” (A *Művészház*, 2009, 109.)

Rippl-Rónai párizsi tartózkodása alatt kezdte gyűjteni a keleti festményeket, ebből kilenc japán és egy kínai mű volt kiállítva. A kiállítás katalógusának bevezetőjében felhívta a figyelmet az afrikai tárgyak művészi értékeire és későbbi művészeti hatására: „A kongók faragásai [...] biztosan kiható erővel fognak bírni, különösen az új szobrászi törekvésekre, de még festőkre is, amit már Picassónál látunk is, de kihatással látszik lenni a reneszánsz, sőt még messzebb eső byzanthiniak művészetére is.” A kiállított tárgyak közül egy Kozma Lajos gyűjteményéből

A Keleti kiállítás 1910-es plakátja

Forrás: Képkönyvtár

A Keleti kiállítás katalógusa (1911)

származó kongói faragott akt női szobrot – amely különleges értéket képvisel – ma a Néprajzi Múzeumban őriznek.

A Művészházban látható tárgyak befogadását a katalógus mellett Vitéz Miklósnak a *Ház* folyóiratban megjelent írása is segítette, melyben a kínai, japán, koreai művészettörténet korszakait mutatta be, valamint a tanagra szobrokat, a perzsa miniatűröket ismertette.

Kozma Lajos és művészbarátai:

Vitéz Miklós, Rippl-Rónai József, Ady Endre

Vitéz Miklós és Kozma barátságát a közös kiállításon túl kiadvány is bizonyítja: Kozma tervezte a *Nyugat* kiadásában 1911-ben megjelent *Évforduló* című, színjátékokat tartalmazó könyv fedéltervét és címlaprajzát, népművészeti elemek felhasználásával. Ugyanebben az évben Móricz Zsigmond *Falu* című könyvéhez és Csáth Géza *Délutáni álom* című regényéhez készített szecessziós borítót. A Móricz színdarbjait tartalmazó kötet virágszegélyes keretbe foglalt fedélrajzának központi eleme a három búzakalász, két-két oldalán a pásztorfaragások spanyolozott ornamentikája nyomán saját megfogalmazásban jelenik meg három-három körbe komponált bokorvirág. Kozma ihletője a belső-somogyi Kozmapusztán gyermekkorában látott eredeti népművészeti tárgyak ornamentikája lehetett.

Kozma a Fleiner családon keresztül már fiatalkorában megismerte Rippl-Rónait, később a festő kaposvári és budapesti műtermében gyakran vendégeskedett. Paris Anella, Rippl-Rónai nevelt lánya megörökítette a művészbarátok látogatását a Rippl-Rónai-villában. Visszaemlékezésében írja: „Itt még meg kell emlékezni két házaspár látogatásáról, még Fenella Róma villái tartózkodása idejéből. Az ifjabbik házaspár nászúton volt. Egy fiatal író, Vitéz Miklós és újdonsült felesége. A másik pár Kozma Lajosék (neves iparművész) voltak. Nagyon jó barátságban voltak egymással, később pedig pesti tartózkodásaink alkalmával gyakran voltunk együtt. [...] azt hiszem Vitéz Miklósnak nagy érdeme, hogy a keleti művészet szeretete ekkor terjedt el Budapesten [...]” (*Rippl-Rónai emlékkönyv*, 2008, 36–37.)

Amikor Rippl-Rónai *Emlékezéseim* című kötetének bemutatója volt a kaposvári Krajcár-egylet estélyén, a festő a korabeli újságban fejezte ki köszönetét barátainak, akik inspirálták az írásra: „Itt föl kell említenem még két művészlel-

Vitéz Miklós: *Évforduló* (1911)

kü embert, Kozma Lajos műépítésszt és Vitéz Miklós író és műgyűjtőt, akiknek lelkes érdeklődése szintén elősegítette *Emlékezéseim* kiadását.”

Ady és Kozma Párizsban találkoztak, kapcsolatukról levelek és a versekhez készült illusztrációk tanúskodnak. Gyergyai Albert szerint „Ady a költészetet, Kozma a művészetet hozta közvetlen közelbe a valósággal”. A költő 1909-ben, kaposvári látogatása alkalmával Fóthy Jánostól hallott Kozma versillusztrációiról, de határozottan kijelentette: „[...] az ő verseit rajzokkal illusztrálni nem lehet, csak zenésíteni, és azt sem tudja más, csak Reinitz Béla.” Ezt írta visszaemlékezésében Fóthy János. A költő ekkor még nem ismerte személyesen Kozmát, aki ekkor már Párizsban volt. A találkozásra Ady párizsi útja során került sor. „A Párizsban 1910 tavaszán tanulmányúton levő Kozma Adyval talán éppen a párizsi diáknegyed Chartier nevű vendéglőjében találkozhatott, ahol Ady ebédelgetett, és mely máig is megőrizte az 1900-as évek Art Nouveau stílusát. Bizonyára többször szóba kerültek közöttük a versillusztrációk is. Kozma mihelyt hazajött, legalábbis levélben tájékoztatta Adyt az illusztrációk ügyéről. De levele már nem találja Párizsban a költőt, aki már elhagyta a városát.” (Koós, 1967, 170.)

Az Ady-hagyatékban több Kozma-levél található, de Adytól egy sem került elő. „Talán Ady érdeklődésének hiánya bántotta Kozmát, s ennek tudható be a lelkes, rajongó fiatal művész és a költő kapcsolatának a levelezésben mutatkozó hirtelen, váratlan és végleges megszakadása. Sem maga Ady (leveleiben és cikkeiben), sem az Ady-irodalom (az említett helyeken kívül) nem foglalkozik a rajzokkal.” (*Ady Endre levelezése*, 3., 2009, 393.)

A Kozma által illusztrált versek, az Úri szűz dicsérete és a *Halálvirág a csók* című a *Magyar Iparművészetben* jelentek meg 1913-ban, valamint szerepeltek 1911-ben a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete (KÉVE) kiállításán még három Ady-vers-illusztrációval – *Sóhajlás a hajnalban*, *Zo-zó levele*, *A másik kettő* – együtt.

Ady halála után az Athenaeum Könyvkiadó újból kiadta a költő versesköteteit, amelyekhez Kozma készítette el a borítókat. (*Vér és Arany*, *Új versek*, *Utolsó hajók*, *Minden titkok versei*, 1923; *A menekülő Élet*, *Ki látott engem?*, 1924; *Így is történhetik*, 1925.) Az 1920-as években a kor legszebb kiadványai közé tartozott az *Új Hellász* és *A Margita élni akar* című Ady-kötet első kiadása, amelyeket az Amicus Kiadó jelentetett meg Kozma fametszetes illusztrációival.

Nem kétséges, hogy Kozma munkásságának már első periódusában megmutatta kivételes rajz tehetségét és kreativitását, amellyel egy egyedi, csak rá jellemző stílust alakított ki. Kaposvárral való kapcsolata a köztudatban úgy él, mint akinek a nevéhez fűződik a Fő utca 4. szám alatti egykori Stühmer kávézó (ma Gard' Ann cukrászda) eredeti szecessziós belsőépítészeti kialakítása. Ezt a téves adatot a *Somogyi Néplap* 1969-től kezdve (szeptember 12.), majd a *Somogyi Hírlap* 2004-ig többször leírta az üzlet változásait nyomon követve, amit a *Műemlékvédelem* című folyóirat is átvett (1976/1.). (Vö. FERKAI András, *Megjegyzések a Kozma évforduló kapcsán*, *Magyar Építőművészet*, 1984. 6.) A Stühmer-cég 1928-ban a Szentkirályi utcai székház

és főzlet, valamint hatvanhárom fővárosi és vidéki boltja egységes berendezésének tervezésével Kende Ferenc (1894–1961) belsőépítész bízta meg. A berendezést a magyaros barokk és az art deco sajátos, Kozma Lajos egykori stílusához hasonló keveréke jellemezte. (FERKAI, 1983, 2, 56.) (Ma a Gard' Ann cukrászdában a Kiss Miklós által tervezett új belsőépítészeti és vizuális arculatot láthatjuk.)

A Kozma Lajos kézműves iparművészeti ösztöndíj 1987-ben azzal a céllal jött létre, hogy segítse az önálló művészi tevékenységet folytató, fiatal tehetséges kézműves-iparművészek pályakezdését. Kozma Lajos életműve előtt az utóbbi években több országos rendezvény is tisztelgett. 1998-ban Kaposváron, a Rippl-Rónai Múzeumban halálának ötvenedik évfordulója alkalmából emlékkiállítást rendeztek. A 2018-as Kozma-emlékév kiemelt rendezvénye volt a Múcsarnokban megrendezett *Kozma Klasszik* kiállítás. 2023 novemberében, halálának 75. évfordulója alkalmából a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával a Vigadóban konferencia és kiállítás idézte fel grafikai és iparművészeti munkásságát. Egyedi iparművészeti és grafikai munkáinak megismerése a ma emberét az esztétikai igényességre neveli. Olyan elsőrangú művész volt, „aki az életet a művészettel, a mindennapi valóságot a legmagasabb szépséggel, a művészt a közönséggel, a könyvet a betűvel és a képpel, az otthont az emberrel kötötte össze, a helynek, az időnek, a léleknek mértékére”. (GYERGYAI, 1949, 42.)

Irodalom

A kiállítás vége (1905), *Somogyi Hírlap*, szeptember 26.

A krajcár-egylet estélye (1911), *Somogyvármegye*, december 12.

Ady-bibliográfia, 1896–1977: Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom (1980), Budapest

BEKE László (1968), *Kozma Lajos*, Budapest

BERNÁTH Aurél (1978), *Így éltünk Pannóniában. Kor és pálya*, 1. köt. Budapest

Építészhallgatók tervekiallítása (1907), *Magyar Pályázatok*, 1.

FERKAI András (1984), *Megjegyzések a Kozma évforduló kapcsán*, *Magyar Építőművészet*, 6.

FÓTHY János (1990), *Ady Endre és egy kaposvári diák*, In *Emlékezések Ady Endréről*, Budapest 4. köt. 541.

Hivatali tudósítások (1905), *Magyar Iparművészet*, 5.

Keleti kiállítás a Művészházban 1911. április–május, rend. VITÉZ Miklós, RÓZSA Miklós, bev.

RIPPL-RÓNAI József. Budapest

KENDE Ferenc (1929), *Kende Ferenc üzletházai, Tér és Forma*, 6.

KNER Imre (1990), *Kozma Lajos mint könyvművész*, *Magyar Grafika*, 6.

KOÓS Judith (1975.: *Kozma Lajos munkássága*, *Grafika, Iparművészet, Építészet*, Budapest

KOZMA Lajos (1910), *A kaposvári művészetről*, *Somogyi Napló*, augusztus 14.

Kozma Lajos könyvművészete és alkalmazott grafikai, 1884–1948 (1961), Katalógust bev. Koós Judith. Budapest

Kozma Lajos, az iparművész, 1884–1948 (1994), kiállítást rend. Kiss Éva és LOVAY Zsuzsanna, Budapest

Lapis angularis 1. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből (1995), szerk. HAJDÚ Virág és PRAKFAI Endre, Budapest

LENGYEL Géza (1913), *Kozma Lajosról*, *Magyar Iparművészet*, 8.

MARGITAY Ernő (1908), *Kozma Lajos rajzai*, *Művészet*, 4.

- A Nemzeti Múzeum Iparművészeti Múzeuma és a Magyar Bibliofil Társulat kiállítása. Iparművészeti Múzeum, 1961. november–december, rend. és a katalógust bev. KOÓS Judith, Budapest
- REITER László (1928), *Magyar könyvkultúra*. Budapest
- SZŐNYI Hugó (1910), *A keleti kiállítás, Somogyi Napló*, augusztus 28.
- VITÁLYOS László – OROSZ László (1980), *Ady-bibliográfia 1896–1977*, A MTAK közleményei 9. Budapest
- VITÉZ Miklós (1911), *Az orines művészetről, Ház*, 3–4.

Internet

- Építész nyugágyban és rajzasztalnál: *Lábjegyzetek Kozma Lajosról*, <https://www.artmagazin.hu/articles/archivum/691f52529e6ecb7604fdb2daac5c3bc> letöltés 2023. február
- FÖLDESSY Edina, *Egy bamana női szobor életrajza*, https://www.neprajz.hu/gyujtemenyek/a-honap-mutargya/2021_03_bamana_noi_szobor.html letöltés 2023 február
- SIMON Beáta, *Modern villa a zalai pusztában*, <https://www.zaol.hu/helyi-eletstilus/2021/08/modern-villa-a-zalai-pusztaban> letöltés 2023. február

Hivatkozások

- A kaposvári képzőművészeti kiállítás (1903), *Somogy*, május 17.
- A Kelet művészete Kaposváron* (1910), *Somogyvármegye*, augusztus 28.
- A művészház 1909–1914. Modern kiállítások Budapesten. Magyar Nemzeti Galéria*, 2009. március 26. – július 26., szerk. GÖMÖRY Judit – VESZPRÉMI Nóra. Budapest
- ADY Endre levelezése. 3. 1910–1911 (2009), In *ADY Endre összes művei. Kritikai kiadás*, szerk. VITÁLYOS László, Budapest
- BERNÁTH Aurél (1978), *Így éltünk Pannóniában: Kor és pálya*, 1. köt., Budapest
- FARKAS Zoltán (1911), *Kéve kiállítása a Nemzeti Szalonban, Vasárnapi Újság*, 4.
- FERKAI András – DÉVÉNYI Tamás (1983), *Kereskedelmi kultúra a 30-as években a Stühmer Frigyes Rt. példáján, Magyar Építőművészet*, 2.
- GYERGYAI Albert (1949), *Emlékezés Kozma Lajosra, Új Építészet*, 2.
- HORVÁTH János (2010), *Képek tára Pannóniában*, In: *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei*, Kaposvár
- Iparművészeti kiállítás* (1905), *Somogy*, augusztus 27. 2.; szeptember 3.
- KAPOSI Zoltán (2019), *Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században*, Budapest
- Keleti kiállítás a Művészházban 1911. április–május, Katalógus*, a bevezetőt írta RIPPL-RÓNAI József, rend. VITÉZ Miklós – RÓZSA Miklós, Budapest
- Keleti művészeti kiállítás Kaposváron* (1910), *Somogyvármegye*, július 31.
- KOÓS Judith (1967), *Ismeretlen dokumentumok Ady Endre és Kozma Lajos barátságáról*, In *Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve*, Budapest.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1921), *Üvegház*, Nyugat, 21.
- Kozma Lajos emlékkiállítás 1884–1948, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár*, 1998 (1998), a kiállítást rend., a katalógust írta és összeáll. H. BOGNÁR Zsuzsa, Kaposvár
- Magyarország földbirtokosai és bérlői, 1899–1900* (1899), Budapest
- MIHALIK Gyula (1905), *A kaposvári kiállítás, Magyar Iparművészet*, 5.
- NAGY Sándor és KOZMA Lajos ex librisei (1970), összeáll. SEMSEY Andor, Budapest
- PASSUTH Krisztina (2001), *Keleti kiállítás a Művészházban, Művészettörténeti Értesítő*, 1–2.
- RIPPL-RÓNAI emlékkönyv, *PARIS Anella visszaemlékezései Rippl-Rónai Józsefre* (2008), szerk. HORVÁTH János, Kaposvár